

Ötən yüzilliyin son yarısı estetik-tənqidi fikrimiz üçün həm də belə bir cəhəti ilə əlamətdardır: bu fikrin yüksəldiyi ən müasir, peşəkar elmi yetkinlik, topladığı tarixi təcrübə ona imkan verdi ki, milli ədəbiyyatın təcrübəsini daha vüsətli və çevrəli nəzəri ümumiləşdirmələrlə, daha sistemli, vahid və bütöv bədii, fəlsəfi, ictimai kontekstdə öyrənsin. Elmi prinsiplərin mübarizələrdə saflaşmış bu illərləşdiyi, tənqidi mübahisələrdən nəzəri yekunlar, qənaətlər mərhələsinə keçidin baş verdiyi və sabitləşdiyi bu dövrdə bütünlükdə tənqiddə həm ayrı-ayrı klassiklərin, həm də klassik bədii mərhələlərin, ədəbi metod, təmayül və cərəyanların canlı, dinamik, monoqrafik portretini göz önünə gətirən əsərlər meydana çıxdı. Bu sahədəki tədqiqatların orijinal bir istiqamətinin yaradıcısı Yaşar Qarayev idi...

Yaşar Qarayevin ilk və son kitablarına nəzər salanda tədqiqatçının özünün də dünyagörüşünün təkamülünü izləmək mümkündür. Əvvəllər, bu dünyagörüşü Azərbaycan mütəfəkkirlərinin (xüsusilə Mirzə Fətəli Axundzadənin və Mirzə Cəlilin), eləcə də ədəbi tənqid və nəzəriyyənin təcrübəsi və onu yaxın dövrdə təmsil edən alimlərimizin - Məmməd Arifin, Məmməd Cəfərin, Cəfər Cəfərovun irsi zəminində formalaşmış. Heç təsadüfi deyil ki, Yaşar Qarayev o mütəfəkkirlərin ən yaxşı tədqiqatçılarından sayılır və özünəqədərki tənqidçi nəslinin bu üç nümayəndəsi (onların həm üslubu, həm şəxsiyyəti) haqqında da çox qiymətli portret-çerklər yazmışdır. Sonralar sınaqdan uğurla çıxacaq orijinal, bənzərsiz məntiqi və obrazlı təhlilin təməli hələ "Facie və qəhrəman"la qoyulur. Problemin özəynə varan, onu bütün qatları ilə göstərən bir təhlil yolu tənqidçinin yaradıcılığında tədriclə formalaşmışdır. Fundamental tədqiqat metoduna da o, mərhələ-mərhələ yiyələnmişdir. Son fikri dərin, analitik, miqyaslı araşdırmalardan sonra bəyan etmək müdrikliyini də o, öz ağsaqqal sələflərindən mənimsəyərək bilməmişdir.

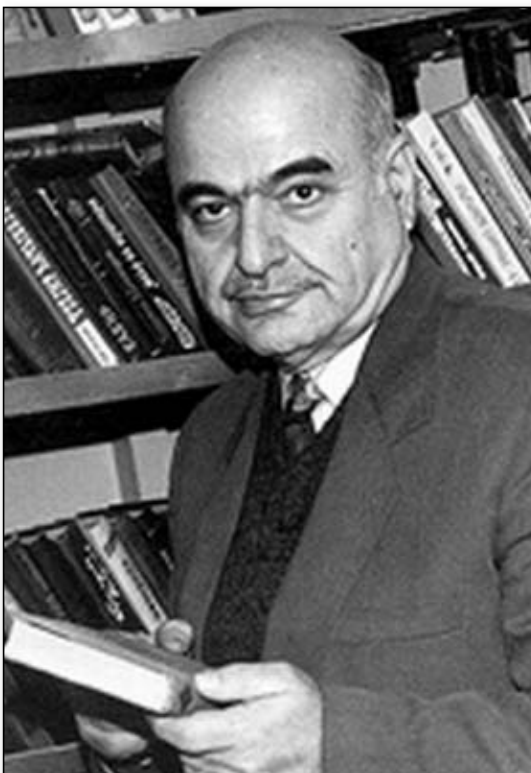
Yaşar Qarayevin istedadı ictimai-ədəbi fikrimizin inkişafının elə bir çağında yetişdi ki, bu dövrdə (bu öz mahiyyətinə görə XX əsrin əvvəllərinə bənzəyir!) Azərbaycan mədəniyyətinin daha dərin, hərtərəfli öyrənilməsi prosesində bir mərhələ başlayırdı. Bu, alimin dünyagörüşündə və elmi yaradıcılığında da baş verdi. Tənqidçi milli ədəbiyyatın öyrənilmiş və öyrənilməmiş qatlarının yeni tədqiqinə başladı. Əl vurulmuş, lakin kifayət qədər dərin araşdırılmamış, yaxud yanlış şərh edilmiş məsələlərin həllinə cəsarətlə, müasir estetikənin, ədəbiyyatşünaslığın yüksək nailiyyətləri baxımından yanaşdı. O, nəzəriyyə ilə silahlandıqca nəzəriyyəsizliyi, tənqid prinsipliqliyini, qələminin publisist kəsərinin artırdıqca üzəndirən karagəlməzliyini görür, üslubu zənginləşir, fərdiləşir, dilimizin bütün imkanlarını tənqidi fikrin kəsəri xidmətinə səfərbər edir.

Yaşar Qarayev təhlil etdiyi sənət əsərinin bədii hüceyrəsinə, fəlsəfi mahiyyətinə varır, tarixi-müqayisəli, analitik təhlillə daxilində güclü məntiqi gizləyən paradoksal təhlilin vəhdətinə nail olduğu üçün (bu vəhdətin misilsiz bəhrəsini Azərbaycan realizminin mərhələlərinə həsr olunmuş tədqiqatlarında görürük) onun gözənilməz tutuşdurmaları təbii səslənir - bu yol həmişə aforizm timsallı üsluba meyillidir.

Tənqidçi alimin yaradıcılığında güclü pafos, ehtizazlı patetika var, ancaq bu pafosun vətəndaşlıq məğzi, bu patetikanın sənətkarlıq əsası da var! "Tənqid - ədəbiyyata məhəbbətin adıdır" - müəllifin özünün tənqid barədə belə anlayışının - sənətə və sənətkar həqiqətinə güzəştisiz tənqidçi məhəbbətinin əyani təsdiqini onun həm ayrılıqda hər məqaləsində, həm də bütünlükdə tənqidi düşüncəsinin tərzində, üslusunda hiss etmək mümkündür deyil.

Yaşar Qarayev bədii mədəniyyətimizin ən müxtəlif sahələrinə nüfuzu ilə diqqəti cəlb edir. Ancaq aydın məsələdir ki, yaradıcılıqla məşğul olduğu müddətdə onun elmi axtarışlarının başlıca istiqaməti Azərbaycan realizminin tarixini öyrənməyə yönəldilmişdi: bunun bəhrə-bəhrəsi "Realizm: sənət və

həqiqət" kimi siqlətli bir monoqrafiya oldu. Bu əsər ədəbi mərhələləri bütün keçidləri, axın və zirvələşmə çağları ilə, bir-birilə yanaşı və bir-birinə rəvacvermə xüsusiyyətləri ilə birlikdə, dialektik şəkildə tədqiq etməyin ədəbiyyatşünaslığında ən qiymətli elmi tendensiylərindən birini əsaslandırmış oldu. Bu əsərdən sonra klassikləri daha yaxşı tanıdıq, bədii metodlarına daha dərin bələd olduq, bədii fikrimizin ümumi inkişaf ahəngini daha aydınlıq ilə görə və qavraya bildik. Yaşar Qarayev göstərdi ki, indiki dövrdə nəinki sadəcə olaraq klassikləri yeni tərzdə şərh etmək imkan daxilindədir, hətta klassikə münasibətdə tamamilə yeni baxış ifadə edən ədəbi-estetik mövqeyi irəli sürmək mümkündür və o mütləq lazımdır: bunsuz ədəbiyyat da, onun məhərinəki nəzəriyyə də donuqlaşar və ehkamlaşar.

Yetmişinci illərin ortalarında Yaşar Qarayev xalis milli teatr problemləri ilə daha ardıcıl məşğul olurdu. Ancaq sonralar da bütün yaradıcılığı boyu Azərbaycan dramaturgiyasına verdiyi təhlillər elə dərin əsas malikdir ki, rejissorlarımız o əsərləri tamaşaya qoyarkən, bu təhlillərsiz keçinə bilməzlər.

Nizami, Nəsimi, Füzuli, Vəqif, Sabir, Vurğun kimi poetik və fəlsəfi fikrin böyük dühaları Yaşar Qarayevi gəncliyindən düşündürüb. Onun tədqiqatçı idrakının bənzərsizliyi xüsusən Cavid yaradıcılığının problemlərinə həsr etdiyi əsərlərdə aydınca duyulur, mütəfəkkir sənətkarın romantik poeziyası üzərindəki düşüncələrində fəlsəfi qat qabarıqlaşır.

Müasir Azərbaycan tənqidi fikrinin inkişafı da, öz həmkarları ilə yanaşı, heç şübhəsiz, həm də Yaşar Qarayevin adı ilə bağlıdır. Pənah Xəlilov, Bəkir Nəbiyev, Şamil Salmanov, Akif Hüseynov və digər tənqidçilərimiz arasında o, öz fərdi ədəbi üslubu ilə aydınca seçilir.

Yaşar Qarayev - müasir ədəbi hadisələrin prosesində alan, ədəbi inkişafın qanu-

nauyğunluqlarını, perspektivlərini, problem qaynaqlarını müəyyənləşdirməyi bacaran, oxucuya əsərin mahiyyətinin dərkini üçün açar verən, qərəzkar subyektivlikdən və səhi-liberal obyektivlikdən tamamilə uzaq olan, tənqid sənətinə oxucuda sevgi, məftunluq yaradan analitiktir.

Yaşar Qarayev miniatür tənqidi araşdırmalarından tutmuş monumental tədqiqatlarındakı bütün təhlillərində ədəbi-estetik fikrin ən sabit, cilalı anlayış və ölçülərini ədəbiyyatın, sənət dünyasının yaşarı, qaynar zəminində yenidən sınaqdan keçirir və onlar təzə, hələ də nəzəri cəlb etməmiş xassələri ilə yenidən üzə çıxırlar. Burada biz, onun zamanın gərginliyi ilə tən gələn tarıma çəkilmiş dil və üslubunun itiliyini, tərəvətini və gözəlliyini duyuruq!

Görkəmli alimin yaradıcılığı bizim ictimai-mədəni-ədəbi fikrimizdə qırılmaz mədəni irsiyi - estafeti ifadə edən nümunədir: o, nəinki bu günlə yaxın keçmişin, həm də gələcəyin - sabahkı ədəbi prosesin arasındakı möhkəm varisiyi təsəvvür etməyə imkan verir.

Professor Yaşar Qarayev son on illiklərdə bütövlükdə Milli Düşüncənin İnkişafını ardıcıl konseptual tutarda izləyərək və təhlil edə bilmiş, Bəxtiyar Vahabzadə, Ziya Bünyadov, Xəlil Rza Ulutürk, Məmməd Araz, Anar, Elçin, Aydın Məmmədov, Sabir Rüstəmxanlı, Nizami Cəfərov, Yaşar Mahmudov, Kamal Abdulla, Rafael Hüseynov ilə bir sırada müstəqillik dövrü mədəniyyətinin yaradıcılarından olmuşdur. Mülayim və təmkinli professor siyasi hadisələrin diqqətinə girməyib, ancaq onun okeandibi təlatümləri andıran fırtınalı yaradıcılığında milli ruhun təkamülü bütün qabarıqlığı ilə əks olunmuşdur. Yaşar Qarayev Akademiyaya Hücresindən Azərbaycanda gedən proseslərə dəqiq, aydın, sərrast və rəssam kimi qiymətlərini vermişdir. Yaşar Qarayevin elmi yaradıcılığının baş "qəhrəmanı" - həyatda və sənətdə Azərbaycan mayasından yoğrulmuş milli şəxsiyyətdir. İctimai-siyasi münasibətlər içində Milli Şəxsiyyətin formalaşması, etik-psixoloji yetkinləşməsi, cəmiyyətin üst qatına çıxaraq hakim elitaya çevrilməsi - onun ağırlı və ziddiyyətli təkamülünün mərhələləridir.

Yaşar Qarayev Azərbaycan mədəniyyətinin fundamental araşdırılmasının elmi əsasını qoyanlardan biridir. Alimin tədqiqatlarında Azərbaycan mədəniyyəti özünün orqanik bütövlüyündə götürülür, etnik yaddaş, folklor, dulusçuluq və Şəki lətifəsindən tutmuş tragikomediyaşünaslıq (səhnədə və həyatda!) çeşidli mədəniyyət fenomenləri vahid milli ruhun ayrı-ayrı zaman laylarında təcəllası kimi özünün soydoğmalığında və ən ağılsız bağlılığında araşdırılır. Bu tədqiqatlardan Azərbaycan mədəniyyəti canlı bir orqanizm yaşarılığında, doğarılığında və gələcəliyində göz önünə gəlir. Ötən zamanların və xüsusilə son yüz ilin Azərbaycan mədəniyyətində əks olunan bütün əsas izləri Yaşar Qarayevin poeziyası qədər duyurur elmi tədqiqatlarında sistemli-konseptual təhlilini tapıb. Bundan sonra Azərbaycan mədəniyyətini ayrılıqda və onu bəşər mədəniyyətinin tərkib hissəsi kimi tədqiq etmək istəyən hər hansı araşdırıcı üçün Yaşar Qarayevin əsərləri ən tutarlı mənbələrdəndir. Milli mədəniyyətimizin ruhunu duymaq istəyən hər kəs üçün Yaşar Qarayev yaradıcılığı misilsiz nümunədir.

Yaşar Qarayev üçün daşlaşmış fikir, nəzəriyyə ehkamı yox idi. Onu fikir haqqında fikir də düşündürürdü. Düşündürdü ki, fikir həqiqəti, sənətə münasibət varı bildiyi son həddə qədər cilalansın. Büllurunu sunsun. Düzenlərdə yurd salmayan, dağın dibindən, içindən tənqidsizlik torpaq-daş laylarını yara-yara, qırıla-qırıla yüksəlib oradan, özü də ən xəlvet, ən mərhəm bir nöqtədən sızılan daşarlanan bulaq suyu kimi... Yaşar Qarayev ömrünün sonunadək tənqidçi olaraq qaldı - ədəbiyyatdan mədəniyyətin büt-

Rahid Ulusel
Fəlsəfi elmləri doktoru,
professor

tün budaqlarına tənqiddə enerji axıdan, bədii sözü və ideyanı tam harmoniyasında aydınlayan, estetik-fəlsəfi düşüncənin Azərbaycan türkcəsində ən dəqiq, dolğun və sərrast ifadəsinin misilsiz sənətkarlığını yaradan, Azərbaycan mədəniyyətini parçalamaq və bütöv görən və təqdim edən düşüncə... Yaşar Qarayevdə fikir-cümlə, ideya-cümlə ehtiram şəkildir. Bütövlüyündə möhkəm, torpağa dayalı, zirvələndikcə şübhə-nən, içəri kaha-labirintləri də ən pünhan hikmət və mənalara uzalı. Fikir - bir neçə qatında, layında, gözənilməz gedişlərində meydana çıxır. Ancaq bütün gözənilməzliklərində, paradoksalılığında son dərəcə məntiqi, inandırıcı. Sanki min illərin sınağında yoğurulmuş kimi, zindanında döyülmüş kimi. İncə və cazibədar. Qanadlı və hədəfdən yayınmaz. Bütün tövsiyələrində gövdəli. Uluşundan tövsiyəcən bütün yolu görürmüş kimi. Elitar türkcənin şedevri. Milli mədəniyyətimizin ərşəm görünüşi. Daim dönülcək, üz tutulacaq görkəm.

Yaşar Qarayevin çap olunmuş son kitabına - "Min ilin sonu"na daxil edilən əsərləri - "XXI əsr: global sivilizasiya və Şərq dəyərləri" "Milli "Mən" şüuru və etnik yaddaş - Azərbaycançılıq", "Ədəbiyyat tarixi milli (etnik) kimlik və mentalitet tarixi kimi", "Məsələ-kim tərcümeyi-halımıdır", "Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz", "İntellektin bədii yaddaşı" elmi, fəlsəfi, bədii, estetik, həm də global siyasi düşüncənin, planetar narahatlığın küll enerjisi ilə ortaya qoyulmuş klassik nümunələrdir. Bu əsərlərdə Yaşar Qarayev Azərbaycanın milli kimlik və mentalitet dəyərləri, bütöv (tarixi və çağdaş) mədəniyyət kompleksi ilə dünyada sahmanlanmasının fəlsəfi-ideoloji platformasını irəli sürmüşdür.

Alimin "Azərbaycan ədəbiyyatı: XIX və XX yüzillər" əsərinin son sözü - "Ədəbiyyat üçüncü minilin astanasında" - ötən tarixlə Yeni Çağ mədəniyyətinin genetik vəhdətini təyin edən strateji baxış və nəzəriyyənin orijinal təsbitidir. Əsərləri və minillikləri qovuşduran onillik dövrü Yaşar Qarayev bu vəhdətin qaynaq mərhələsi kimi şərh edir: "Son dövrü - 1990-2000-ci illər arasındakı zaman zolağını həm ədəbiyyatda, həm də tənqiddə bugünkü tarixi finala gətirib çıxaran qanunauyğunluq və məntiqdən kənarda hesab etmək olmaz: siyasətdə də, ideologiyada da bilavasitə bugünkü mərhələnin astanası məhz bu dövrün sosial, ictimai və ədəbi hadisələri idi". Əgər "XXI əsrin dünyasını sintez sivilizasiyası kimi yaratmaqdan söhbət gedirsə", deməli, bu prosesdə iştirak etməli olan Şərq, eləcə də Azərbaycan da öz klassik dəyərlər panteonu üzərində qurulmalı və yüksəlməyi bacarmalıdır. Bu özül olmadan hər hansı bir mədəniyyət qarşılıqlı təcrübə və rəqabət prosesində asanlıqla çıxış ola bilər.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kültüri İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyəsi əsasında hazırlanıb.